

INNOVATION TALABALAR AXBOROTNOMASI

 <https://innoworld.net>

 +998945668868

ILMIY JURNAL

 I JOURNALS
MASTER LIST

 ISSN

INTERNATIONAL
STANDARD
NUMBER
FOR SERIALS
PUBLICATIONS

 doi

 zenodo

 OpenAIRE

 Academic
Resource
Index
ResearchBID

 Google Scholar

 open access.nl

BEHBUDIYNING MAORIF SOHASIDAGI ISLOHOTLARI

Jalilova Zahro Komil qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM 1-kurs talabasi

jalilovazahro64@gmail.com

Annotasiya: ushbu maqolada jadidchilik harakatining yirik vakili Mahmudxo'ja Behbudiyning Turkistonda ilm-marifatni rivojlantirish uchun olib borgan harakati va uning ma'rifat tarqatish yo'lida qo'shgan hissasi to'g'risida fikr bildiriladi.

Kalit so'zlar: Jadid, maorif, "usuli jadid", rushadiya, huquqiya, hikmiya.

Annotation: this article discusses the movement of Mahmudhoja Behbudi, a prominent member of the Jadid movement, to promote science and enlightenment in Turkestan and his contribution to the dissemination of enlightenment.

Keywords: Jadid, education, Jadid method, Rushadiya, jurisprudence, hikmiya.

Mustaqillik sharofati tufayli biz jadidlar merosini o'rganishga, xotiralarini abadiylashtirishga erishdik. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoev ta'kidlaganidek: «Dunyoda global xavf-xatarlar kuchayib borayotgan hamda milliy o'zlikni anglash va haqiqiy tariximizni tiklash har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etayotgan bugungi davrda mustabid tuzum tomonidan shafqatsiz qatag'on qilingan davlat va jamoat arboblari, ilm-fan, madaniyat va san'at, adabiyot namoyondalarining, oddiy kasb egasi bo'lgan minglab yurtdoshlarimizning nomlari va xotiralarini abadiylashtirish, ularning jasorati va matonati misolida yosh avlodimizni Vatanimiz va xalqimizga muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalash dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda»[1].

Turkistonda jadidlar harakati asoschilaridan biri Mahmudxo'ja Behbudi bo'lib, u 1874 yil 10 martda Samarqandning Baxshitepa qishlog'ida ruhoniylar oilasida tavallud topgan. U o'zbek xalqining yagona jo'g'rofiyashunosi, atoqli jamoat arbobi, buyuk islomshunos, ulug' pedagog va axloqshunos, yuksak didli jurnalisti edi.

Mahmudxo'ja 6-7 yoshlarida o'qib xat-savod chiqargach, otasi uni qori qilish maqsadida Qur'onni yodlata boshladi. Mahmudxo'ja Qur'onni yod olgach, qorilik bilan qanoatlanmay 15 yoshlaridan tog'asi mufti mulla Odil huzurida dars olishga kirishdi. Bu erda u «Qofiya», «Shahri mullo», mantiqdan «Shamsiya», «Muxtasar al vaqoya», «Hoshiya» va hisob ilmini ham o'rganadi. Mahmudxo'ja o'quvchilar orasida ibratlisi hisoblangan, o'tkir zehni va o'qishga havasi balandlardan edi.

Mahmudxo'ja Behbudi otasi vafot etganidan so'ng o'qishni tark etib, kasbkorlik qilishga majbur bo'ladi. Samarqand muzofati «Chashmi ob»da

endigina qozi bo'lgan tog'asi Muhammad Siddiq huzurida mirzolik xizmatida ishladi. Bu erda ikki yillik xizmati chog'ida, qozixona ishlari bilan keng tanishdi. Ish yuritish, huquqqa xos hamda muftilikka tegishli barcha yumushlardan xabardor bo'ldi. U ikki yildan so'ng mustaqil alohida bo'lisda mirzolik qiladi va tez orada muftilikka ko'tariladi. 1916 yilgacha shu erda ishlaydi.

Behbudiy Makkaga borish uchun jiddiy tayyorgarlik ko'radi, arab tilini o'rganadi, islom nazariyalari bilan tanishadi. Hajni etuklik imtihoni deb biladi va nihoyat 27 yoshida Makkada bo'lib, hoji va mufti unvonlari bilan qaytadi.

Sharq xalqlarining ma'naviy hayotida, maktab-maorifida chinakam to'ntarish yasagan, turkiy qavmlarning chinakam iftixori bo'lgan Ismoilbek G'aspirali tomonidan ishlab chiqilgan ta'lim berishning «usuli jadid»itarixda katta o'rin tutgani singari, Behbudiyning nomi ham Turkiston maktab-maorifida keng o'rin egallaydi. U birinchi bo'lib o'lkada bu yangicha usuldagi maktablarni tashkil etishni targ'ibotchilaridan hamda amaliyotchilaridan biriga aylanadi. Bu sohada Behbudiy Ismoilbek G'aspiralidan ko'p yangi tomonlarni o'rganadi. «Tarjimon» gazetasi Behbudiy uchun vaziyatni anglashda zaruriy vosita bo'ladi. Gazetaning dastlabki sonlarida u: «Bir bechora faqirni ko'rsak, achinamiz. O'layotgan bechorani ko'rsak, yuragimiz iztirobdan og'rinadi. Hatto biror hayvonning qiynalishi rahmimizni keltiradi. Lekin bir emas, minglab kishilarning, butun bir xalqning jaholatdan mislsiz qiynalayotganini ko'rmaymiz»[1], deb yozgan edi. Keyinchalik «Tarjimon» sahifalarida yangi maktablar tashkil etish, ilg'or va yangi fikrlarni berish keng o'rin egalladi. Bu esa Ismoilbek G'aspiralining birinchi tomondan millatlar qarindoshligini himoya etsa, ikkinchi tomondan umumdemokratik xarakterga ega ekanligini ko'rsatadi. Shuning uchun ham Behbudiy o'ziga G'aspiralining tutgan yo'lini tanlaydi va undan maslahatlar oladi hamda maslakdoshiga aylanadi.

Behbudiy «usuli jadid» maktabining zarurligi, uning qonun-qoidalari, maktabda o'tiladigan darslar, qanday imtihonlar olinishi, maktabning qay tarzda tuzish, unga qanday asbob-uskunalar kerakligi, muallimlarning vazifalari, ularning ta'minot masalalari va boshqa ko'p jihatlarini G'aspiralidan va uning asarlari hamda maqolalaridan o'rganadi. Shulara sosida Turkistonda «usulijadid» maktablarini tashkil etish uchun bor kuchini sarflaydi. Nafaqat tashkil etish, u shu maktablarni kitoblar bilan ta'minlashda ham jonbozlik ko'rsatdi. U Samarqandning eski shahar qismida bepul kutubxona, qiroatxona, o'zhovlisida maktab ochdi. Mashhur pedagog Abdulqodir Shukuriyning yangi usuldagi maktabini o'z hovlisiga ko'chirib keladi.

1918 yilda Samarqandda «Musulmon ishchi va dehqon sho'rosi» tuzilganda Behbudiy maorif komissari etib tayinlanadi. Shunda u yangi maktablar tarmog'ini yanada kengaytiradi. O'quv rejalari tuzish, yangi darsliklar yaratish, o'qituvchilar tayyorlaydigan kurslar ochish kabi ishlarini rivojlantirib yuboradi.

Mahmudxo'ja Behbudiy «usuli jadid» maktablari uchun bir qancha darsliklar yozadi. «Muxtarasi tarixi islom» («Islomning qisqacha tarixi»), «Madxali jo'g'rofiya umroniy» («Aholi jo'g'rofiyasiga kirish»), «Muxtarasi jo'g'rofi rusiy» («Rossiyaning qisqacha jo'g'rofiyasi»), «Amaliyotchi islom» va hokazo kitoblari darslik sifatida o'qitilgandi.

«Usuli jadid» maktablarida hamma o'kish huquqiga ega bo'lgan. Chor amaldorlari bu paytda Turkistondagi yangi usuldagi maktablarni biron ayb topib darhol yoptirar edi. Chunki, podsho hukumati «begona xalq»ning qisman bo'lsa ham ilm-ma'rifatli bo'lishini, dunyoviy bilimlarni o'rganishini istamasdi. Yangi usul maktablarini faqat podsho hukumati emas, balki mahalliy ruhoniylar, eski maktabning domlari ham yoqtirmas edilar. Ular yangi usul maktablari «islom diniga rahna soladi», «bu maktablarning muallimlari «kofir», deb tashviqot yuritir edilar. Bunday qarash va to'siqlarga qaramasdan Behbudiy va uning maslakdoshlari «usuli jadid» maktablarida Turkiston farzandlarini o'qitish ishlarini jadal suratda olib borardilar.

Mahmudxo'ja Behbudiyning «usuli jadid» maktabidagi o'qitish ishlari quyidagi tartibda olib borilgan: «Maktab ikki bosqichdan iborat bo'lib, birinchi bosqich – ibtidoiy qism, deb nomlangan. Buning tahsil muddati to'rt yil. Birinchi yilida: forscha va arabcha yozuv hamda o'qishni o'rganilgan. Suralar yod olingan. Hisob darsi o'rgatilgan. Umuman bir yil davomida yozmoq o'qimoqni to'liq o'rganganlar. Ikkinchi yilida: xaftiyak, imon va e'tiqoddan dars, fors, turkiy va arab tilida she'rlar, qasidalar o'qitilgan. Uchinchi yilida: Qur'oni Karim, islom ibodati, tajvid, Sa'diydan nasihatlar, fors va turkiy til puxta o'rgatilib, undan insholar yozdirilardi. Hisobdan turli taqsimot va ish yuritish kabi zaruriy jihatlar o'qitilgan.

To'rtinchi yilida: esa Kalomu Sharif, mufassal tajvid, forsiy va turkiy nazm va nasr, axloq darsi, turkiy va forsiy til, hisob tarix, jo'g'rofiya o'qitilgan. Bu to'rt sinfni tamomlagan bolalarni muallimlarning o'zi taqsimlagan. Hohlasa ikkinchi bosqichga qoldirar, ularning o'zlashtirishlariga qarab madrasaga yuborar, bolaning o'zi xohlasa Evropa maktablariga yuborar yoki tirikchilik uchun ishlashga yo'llanma berardi.

Maktabning ikkinchi bosqichi – rushadiya bo'lib, bunga to'rt sinf – ibtidoiy qismni tamomlaganlar o'tkazilar edi. Bu bosqichda o'qitiladigan dars va ilmlarning mundarijasi quyidagicha: birinchi yili arab tili, jo'g'rofiya, shafaqiya, fors tili, tarjima jumla muxtasar, tarixi anbiyo va islom tarixi, Sa'diyning «Guliston», turkiy tili o'qitilgan; ikkinchi yil – arab tili, shifoxiya, tarix, islom axloq, turk tili, hisob, fors yozuvi va hokazolar; uchinchi yil – arab tili, hisob, xat yozuvi, tarix turkiy til, rus tili ham o'qitilgan; to'rtinchi yil – arab tili, rus qozixona xatlari, bo'listnoyxona xatlari, turk tili va adabiyoti, salomatlik, maktab va hayot, ishq va muhabbatsiz axloq va boshqa ko'pgina hayotiy darslar o'qitilgan.

Ular yangi usul maktablarini afzalliklarini isbotlash uchun ota-onalar, din arboblari va shahar hukmdorlari ishtirokida tantanali imtihonlar o'tkazishgan. Shunga qaramay musulmon ruhoniylarining aksariyati bu

maktablarga salbiy munosabatda bo'lgan, yangi usul maktablari tashkilotchilarini dindan qaytgan deb qoralanganlar.

Behbudiy mahalliy aholi farzandlari uchun jadid maktablarini ochish bilangina shug'ullanmay, balki ularni Istanbul, Qoxira, Peterburg singari jahonning yirik markazlarida o'qitish masalalarini ham o'rtaga tashladi. Bularning, ya'ni o'sha joylarda o'qib kelganlarni Misrdan kelgan olimi dini zamon, Peterburgdan keladigan olimi dunyoviy zamon bo'lib din va millatimizni dunyo va oxiratda obod bo'lishimizga sabab bo'ladilar, deb hisobladi. Peterburgdagi tibbiyot, huquqiya, hikmiya va adliya maktablarida o'qitganlarimiz tabib, muallim, ahli huquq va hokim bo'lib davlat ishlariga va hukumat mansablariga aralashib sizga naf etkurur. Bu ilmlardan o'qib, boyon bo'lgan podsholik mansablariga kirib din va millat, vatan va davlatga xizmat qilishni shariat aslo man qilmaydur [2], deb yozadi.

Behbudiy butun vujudi bilan muallim edi. Uning o'zi ham yuqori sinf talabalariga jo'g'rofiya va tarixdan saboq berar. Misr, Turkiya, Qozon va boshqa joylardan olib kelgan turli yangi-yangi kitoblarini yuqori sinf o'quvchilariga hamda eng yaxshi o'qiganlarga hamda muallimlarga tortiq qilardi. U ne qilsa ulug' Turkiston uchun va uning kelajagi bo'lgan yoshlar uchun qilardi.

1917 yilning 16-23 aprelida Toshkentda bo'lib o'tgan Turkiston musulmonlarining Quroloyida millatni o'zaro ixtiloflardan voz kechishga, buyuk maqsad yo'lida birlashishga, ittifoq bo'lishga chaqiradi. Ammo u o'z orzulariga erisha olmadi. Behbudiy 1919 yil 25 martda ana shu g'oyalari uchun millatchi jadid sifatida ayblanib, Shahrizabzda qamoqqa olinadi va qatl etiladi. U o'limi oldidan qilgan vasiyatida: «Biz o'z qismatimizni bilamiz. Agar bizning hayotimiz hurriyat va xalqning baxt saodati uchun qurbonlik sifatida kerak bo'lsa, biz o'limni ham xursandchilik bilan kutib olamiz.... mumkin qadar ko'proq yaxshi maktablar ochish, shuningdek maorif va xalq baxt-saodatini ta'minlash sohasida tinmay ishlash bizga haykal bo'ladi»[3]deb yozib qoldirgan edi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.B. Qosimov "Milliy uyg'onish" T, "Sharq" 2000 y. 53-bet
- 2.Jumayeva Sh. S. The Role of Popular Culture in Youth Educathion. Miasto Przyszłości Kielce 2022. Vol. 29 (2022): *Miasto Przyszłości*. pp. 4950
3. Jumaeva Shakhlo Suyunovna, Kayumova Sevinch Abdukosim's. The Culture of Reading as a Phenomenon of Spiritual Life. BEST JOURNAL OF INNOVATION IN SCIENCE, RESEARCH AND DEVELOPMENT. Volume:2 Issue:5|2023.84-85pp.
4. Jumayeva Shaxlo Suyunovna . SOCIAL AND SPIRITUAL ENVIRONMENT AND ITS INFLUENCE ON UPBRINGING AND EDUCATION International Journal of Formal ducation 2 (11), 349-354.

5. Mrochko L.V., The Culture of Reading as a Spiritual Value and a Social Problem of Youth," Vestn. Moscow State Acad. Business Administration Ser.: Philosopher, Social, and Nature Sciences, 2012 .
6. Jumayeva Shaxlo Suyunovna. IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLARNI O'QITISHDA INNOVASION FAOLIYATNING AXAMIYATI. Interpretation and researches, 2024 .6/5.
7. Jumaeva Shakhlo Suyunovna. Combination of Mythological, Religious and Philosophical Worldviews .WEB OF SYNERGY: International Interdisciplinary Research Journal 2 (5), 270-273.
8. Jumayeva, S. S. (2024). MA'NAVIY TARBIYA JARAYONIDA ALLOMALAR MEROSINING TUTGAN O'RNI. *GOLDEN BRAIN*, 2(20), 64-69.
9. Suyunovna, J. S. (2023). THE IMPORTANCE OF GENDER EQUALITY IN THE EDUCATION OF CHILDREN IN THE FAMILY. *INTERNATIONAL JOURNAL OF RECENTLY SCIENTIFIC RESEARCHER'S THEORY*, 1(9), 114-117.
10. Suyunovna, J. S. (2021). MA'NAVIY YUKSALISH YO'LIDAGI TAHDIDLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH YO'LLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(3), 186-194.

INNOVATIVE
WORLD